

SOLIQ BAZASI ORQALI XUFYONA IQTISODIYOTNI ANIQLASH VA UNI QISQARTIRISH AMALIYOTINING TAHLILI

Toxtabayev Oybek Odilovich

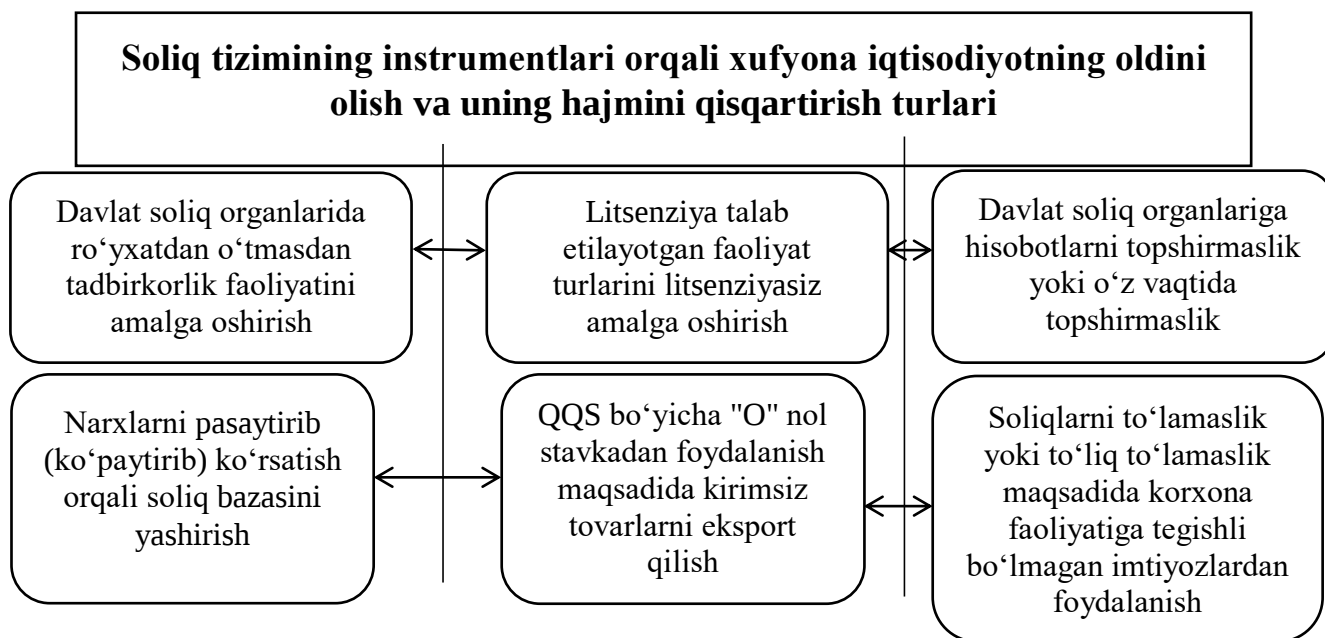
Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti mustaqil izlanuvchisi

Annotasiya. Mazkur maqolada respublikamizda so‘nggi yillarda mamlakatda soliq va moliya sohalarida tadbirkorlik faoliyatini yuritish uchun qulay shart-sharoitlar yaratish, investitsiya muhitini yaxshilash hamda biznes doiralarining ishonchini yanada mustahkamlashga qaratilgan keng ko‘lamli islohotlar yoritilgan. Shu bilan birga, iqtisodiyotda yashirin aylanma savdo va umumiy ovqatlanish, avtotransportda tashish, uy-joy qurilishi va ta‘mirlash, turarjoy xizmatlarini ko‘rsatish kabi sohalar o‘rganilib, xorij tajribasi, mamlakatimizda uni qo‘llash bo‘yicha ilmiy-amaliy xulosa va takliflar shakllantirilgan.

Kalit so‘zlar: soliq tushumlari, tahlila-tahlil, xavflar, samaradorlik, raqamli platforma, usullar va vositalar, ilg‘or axborot-kommunikasiya texnologiyalari, tahlil, optimallashtirish, soliq imtiyozlari, soliq stavkasi.

Kirish: Keyingi yillarda jahonda xufyona iqtisodiyotni qisqartirish va uning oldini olishda soliq tizimidan samarali foydalanish masalalarining soliq siyosati ustuvor yo‘nalishi sifatidagi ahamiyati ortib bormoqda. Xufyona iqtisodiyotning salbiy ta‘sirlari oqibatida soliq tushumlarining hajmi sezilarli kamayishi holatlari namoyon bo‘lmoqda. BMTning Savdo va taraqqiyot konferensiyasi hisob-kitoblariga ko‘ra, “rivojlanayotgan mamlakatlar yiliga 100 milliard AQSh dollari miqdoridagi moliyaviy resurslarni “foydani o‘tkazish” amaliyoti tarzida noqonuniy tarzda boshqa hududlarga o‘tkazib, milliy iqtisodiyot doirasida soliqdan qochish holatlarini keltirib chiqarmoqda. Natijada budjetdagi yillik yo‘qotishlar o‘rtacha 250-300 milliard AQSh dollarini tashkil etmoqda”. Shu jihatdan ham jahonda xufyona iqtisodiyotni ulushini kamaytirishda moliyaviy instrumentlardan samarali foydalanish dolzarb ahamiyat namoyon etmoqda. Jahonda global integratsiya jarayonlarining kuchayishi sharoitida xufyona iqtisodiyotning ulushini kamaytirishda moliyaviy instrumentlardan samarali foydalanish masalalariga bag‘ishlangan izlanishlar olib borilmoqda. Xufyona iqtisodiyotning yuzaga kelishiga ta‘sir etuvchi omillarni aniqlash, uni jilovlash va oldini olishda soliq instrumentlarining samaradorligini baholash, bu boradagi yangicha yondashuvlarni ishlab chiqish, raqamli texnologiyalardan foydalanish, noqonuniy moliyaviy oqimlarni kamaytirish, xufyona iqtisodiyotni jilovlash va uning oldini olishda soliq instrumentlaridan foydalanish uslubiyotini takomillashtirish kabilar mazkur muammo yechimiga qaratilgan ilmiy tadqiqotlarning ustuvor yo‘nalishlaridan hisoblanadi.

Ta'kidlash kerakki, soliq tizimida ro'yxatdan o'tmasdan faoliyat ko'rsatish va soliq bazasini yashirish bularning orasida eng ko'p faol bo'lgan holat hisoblanadi. Ro'yxatdan o'tmasdan faoliyat ko'rsatish asosan davlat ro'yxatidan o'tmasdan umum-ovqatlanish, savdo, ishlab chiqarish yoki xizmat ko'rsatish nuqtasi tashkil etish orqali tovar va xizmat realizatsiyasini amalga oshirish, davlat ro'yxatidan o'tmasdan, elektron platforma va mesenjerlar orqali savdo (xizmat) ko'rsatish, o'ziga tegishli ko'chmas (ko'char) mulkni ijaraga berish bo'yicha shartnomalarni hamda ular bo'yicha olingan daromadni soliq organlarida ro'yxatdan o'tkazmaslik, QQS guvohnomasi mavjud bo'lmasdan QQS bilan EXF rasmiylashtirish, QQS maxsus guvohnomasi nafaol bo'lishi kabi holatlar amaliyotda ko'p qo'llanilsa, soliq bazasini yashirish doirasida esa, realizatsiya qilingan tovarlar qiymatini hisob hujjatlarida haqiqatda realizatsiya qilingan qiymatidan pasaytirilgan narxlar bo'yicha aks ettirish, yuklarni tovar-kuzatuv hujjatlarini rasmiylashtirmasdan yoxud soxta hujjatlar bo'yicha tashish, tovarlarni sotishdan (xizmat ko'rsatishdan) olingan tushumni hisobot davridan keyingi davrga o'tkazish (sotish hajmini va daromadni (foydani) qasddan kamaytirish) kabi yo'nalishlarda kuzatilmoqda.

1.-rasm. Soliq tizimining instrumentlari orqali xufyona iqtisodiyotning oldini olish va uning hajmini qisqartirish turlari¹

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Yashirin iqtisodiyotni qisqartirish va soliq organlari faoliyati samaradorligini oshirish bo'yicha tashkiliy chora-tadbirlar to'g'risida" 30-oktyabr 2020-yildagi PF-6098-son Farmoni ijrosini ta'minlash maqsadida o'ndan ortiq yangi me'yoriy hujjatlar ishlab chiqildi va ushbu jarayon davom ettirilmoqda. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2021-yil

¹ Muallif tomonidan tuzilgan.

21-apreldagi PQ-5087-son, 24-avgustdagi PQ-5231-son qarorlari va Vazirlar Mahkamasining 2020-yil 23-dekabrdagi 863-sonli, 2021-yil 7-yanvardagi 1-son, 28-apreldagi 249-son, 19-avgustdagi 529-son hamda 22-sentyabrdagi 595-son qarorlari va shu kabi qonunosti me'yoriy hujjatlarda respublikamizda xufyona iqtisodiyotni qisqartirish va uning oldini olishda soliq tizimiga ham bir qator vazifalar belgilab berilgan va ular bosqichma-bosqich amalga oshirilib borilmoqda.

Bugungi kunda qurilish sohasida xufiyona iqtisodiyot ulushi 50 foizni tashkil qilib, ko'chmas mulk ob'ektlari jismoniy shaxslarga naqd pulga sotilishida sotish narxini kamaytirib ko'rsatish holatlari keng tarqalgan. Tahlillarga asosan 2023-yilda 1208 ta qurilish korxonasi tomonidan 23 209 ta ob'ekt bozor narxidan past qiymatlarda realizatsiya qilingan va natijada budjetga 110,8 mlrd.so'm QQS to'lanmagan. Agar, buni ayrim xorijiy davlatlar, masalan, Ozarbayjon davlati misolida qaraydigan bo'lsak, bu yerda yuridik shaxslar tomonidan jismoniy shaxslarga ko'chmas mulkni sotish faqat elektron hisobvaraqa-fakturalar orqali (naqd pulsiz shaklda) amalga oshirilishi belgilab qo'yilgan. 2022-yilda 732 ta korxonalarning 29 191 ta ob'ekti 8 162,9 mlrd.so'mga realizatsiya qilinganligi notarial tasdiqlangan bo'lsa, hisobotlarda 6 161,4 mlrd.so'mga EHF rasmiylashtirilganligi ma'lum bo'ldi. Ushbu korxonalarning 2 001,5 mlrd.so'mlik 11 963 ta ob'ekti EXF rasmiylashtirilmagan yoki kamaytirib ko'rsatilgan. Natijada 732 ta korxonada 238,3 mlrd.so'mlik soliq summasi hisoblanmay qolgan. Misol uchun, "Perfect universal servic" MChJ 2022- yilda 60 ta 19,8 mlrd.so'mlik ob'ekt realizatsiyasini notarial rasmiylashtirgan bo'lsa, hisobotda 6,2 mlrd.so'm ko'rsatilgan (EXF mavjud) ya'ni 13,6 mlrd.so'mga EXF rasmiylashtirmagan yoki kamaytirib ko'rsatgan.

Shaffof qurilish platformasida 2023-yilda 923 ta korxonalar qiymati 11 358,2 mlrd.so'mlik qurilish montaj ishlarini yakunlagan bo'lib, shundan 157 tasida 779,8 mlrd.so'mlik soliq bazasi hisobotlarda aks ettirilmagan yoki 101,7 mlrd.so'm QQS hisoblanmasdan qolgan. Misol uchun, Shaffof qurilish platformasi ma'lumotlariga asosan Jizzax viloyatidagi "Mukammal qurilish savdo" MChJ 2023-yilda qiymati 56,7 mlrd.so'mlik 15 ta qurilish ob'ektini yakunlagan bo'lib, soliq hisobotlarida 32,6 mlrd.so'mlik ish bajarilganligi ko'rsatilgan. Natijada 24,1 mlrd.so'mlik soliq bazasi kamaytirilganligi hisobiga 3,6 mlrd so'm soliqlar hisoblanmasdan qolgan.

Statistika ma'lumotlariga ko'ra, 2023-yilda fermer va dehqon xo'jaliklari tomonidan yetishtirilgan 75 trln.so'mlik (paxta va g'alladan tashqari) qishloq xo'jalik mahsulotlaridan faqat 7 trln.so'mi elektron hisobvaraqa-fakturalar asosida realizatsiya qilingan hamda budjetga 88 mlrd so'm QQS to'langan. Respublikada qishloq xo'jaligi, chorvachilik, baliqchilik va parrandachilik sohasini rivojlantirish uchun 2023-yilda 1 095,5 mlrd.so'm subsidiyalar ajratilgan. Shuningdek, 2020-yil

1 yanvardan boshlab qishloq xo'jaligi mahsulotlari realizatsiyasini yashirilgan summasining 6 foizi miqdorida moliyaviy jarima qo'llanilishi belgilangan.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 10-iyundagi PF-90-son Farmoniga asosan Qishloq xo'jaligi vazirligi tomonidan "Agrar va oziq-ovqat sohasidagi vaziyatni baholash" elektron platformasi va "Agroplatforma" axborot tizimi ishlab chiqilmoqda. Ushbu axborot tizimi va platformasida qishloq xo'jaligi mahsulotlari yetishtiruvchilar to'g'risida barcha ma'lumotlarni hisobini yuritish nazarda tutilgan. Shunga, ko'ra mazkur tartibni joriy etilishi ushbu tizimlarda ma'lumotlarni to'liq shakllantirish imkonini yaratadi.

1-jadval.

Xufyona iqtisodiyotni aniqlashda qo'llaniladigan O'zbekistonda qurilish korxonalarining iqtisodiy faoliyat ko'rsatkichlari va ularning tahlili² (mlrd.so'm)

№	Ko'rsatkichlar	2019-yil	2020-yil	2021-yil	2022-yil
1	Jami qurilish korxonalari soni	14 802	17 830	21 446	32 632
2	Soliq hisobotlarida ko'rsatilgan aylanma	49 037,3	61 389,6	101 181,5	121 815,8
3	Bank ma'lumotlariga asosan yirik pul tushumlari	29 228,0	30 221,1	46 223,6	58 955,2
4	Ishchi soni	219 755	258 550	289 491	264 054
5	FOT	5 345,0	6 599,9	8 370,3	9 944,5
6	O'rtacha 1 ta ishchiga to'g'ri keladigan 1 oylik ish haqi (mln so'm)	1,0	1,1	1,4	1,9
7	Jami o'tkazilgan soliq tekshiruvlari soni	84	3 599	7 640	1 628
	sayyor soliq tekshiruvi	0	31	518	123
	kameral soliq tekshiruvi	2	3 447	6 768	1 409
	soliq auditi	82	121	354	96
8	Xufyona iqtisodiyotni aniqlash doirasida qo'shimcha hisoblangan soliq summasi	234	2096	2578	1061

Ushbu keltirilgan 2.2-javdaldan ko'rish mumkinki, respublikamizda 2019-2022-yillarda mavjud o'rtacha, 30 mingga yaqin qurilish korxonalarida soliq hisobotlarida ko'rsatilgan aylanma va bank ma'lumotlariga asosan yirik pul tushumlari o'rtasida farq qariyib, 2 martadan ortiq bo'lganligi bu kabi korxonalarda xufyona iqtisodiyotning ortib borishini ko'rish mumkin. Ushbu korxonalarga oid o'tkazilgan soliq nazoratlari natijasida xufyona iqtisodiyotni aniqlash doirasida qo'shimcha hisoblangan soliq summasi 2019-yilda 234 mlrd.so'mni tashkil etgan bo'lsa, 2020-yilda uning miqdori juda oshgan holda 2096 mlrd.so'mni tashkil etgan, ko'rilgan tashkiliy va amaliy

² Davlat soliq qo'mitasi ma'lumotlari asosida Muallif tomonidan tuzilgan.

mexanizmlarning natijasi o'laroq, 2022-yilda 2021-yilga nisbatan qariyb 60 foizga yoki 1517 (2578-1061) mlrd.so'mga kamaygan. Ma'lumki, Vazirlar Mahkamasining 2022-yil 22-avgustdagi 471-son qaroriga asosan Vazirlar Mahkamasining 2020-yil 14-avgustdagi 489-son qarori bilan tasdiqlangan Hisobvaraq-fakturalarning shakllari hamda ularni to'ldirish, taqdim etish va qabul qilish tartibi to'g'risidagi nizomni 59 "1"-bandida uzoq muddatli shartnomalar bo'yicha daromadlarga bir tomonlama elektron hisobvaraq-faktura rasmiylashtirish belgilangan.

Bir so'z bilan xulosa qilib aytganda, soliq to'lovchilar elektron hisobvaraq-fakturalar rasmiylashtirishi orqali o'zaro xizmat va tovarlar bo'yicha oldi-sotdi operatsiyalarni amalga oshirishi, ishonchnoma, shartnoma, tovar-transport yukxati va boshqa bir qator hujjatlarni elektron shaklda rasmiylashtirishi, hisobvaraq-fakturalar elektron shaklda Soliq qo'mitasining serverlarida 10 yil davomida xavfsiz saqlanish, qayta ishlash va qabul qilinishi soliq to'lovchilarning soliq bazasini kamaytirishga imkon bermaslik vujudga keldi, soliq turlari bo'yicha soliq bazasining amaldagi qonunchilik asosida shakllanishi va ularning soliq hisobotlarida ko'rsatilishiga olib keldi. Demak, bugungi kundagi soliq tizimidagi islohotlarning asosiy yo'nalishlari ham insofli soliq to'lovchilarni rag'batlantirish va soliqdan bo'yin tovlagan soliq to'lovchilarning faoliyatida xufyona iqtisodiyotning paydo bo'lishining oldini olishga xizmat qiladigan moliyaviy mexanizmlarni shakllantirishdan iboratdir.

Xulosa va takliflar.

Yuridik shaxslar bilan jismoniy shaxslar o'rtasida predmeti ishlar bajarishdan iborat bo'lgan, tuzilgan fuqarolik-huquqiy tusdagi shartnomalarga muvofiq jismoniy shaxslarga amalga oshirilgan to'lovlarga ishlatilgan materiallar narxi ham qo'shilgan bo'lsa, ushbu JShni tadbirkorlik faoliyati davlat ro'yhatidan o'tkazilganligini va tegishli soliqlar hisoblanishini tekshirish.

Adabiyotlar:

O'zbekiston Respublikasi Soliq kodeksi- Toshkent: G'afur G'ulom nashriyot uyi 2020.- 640 b.

Ўзбекистон Республикаси давлат солиқ қўмитаси маълумотлари.
www.soliq.uz.

L.E.Raxmanovning "Xufyona iqtisodiyotni ulushini kamaytirishda soliq instrumentlardan samarali foydalanish masalalari" Iqtisodiyot fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) dissertatsiyasi avtoreferati Toshkent – 2024-yil 10-12-bet.